

Særtryk af

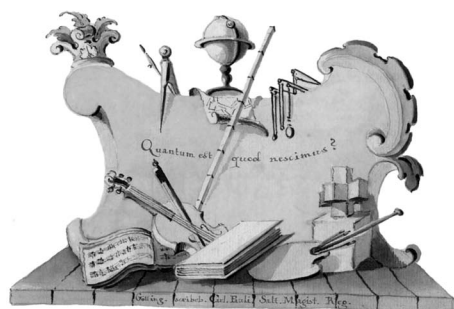
FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 49

2010

With summaries

KØBENHAVN 2010

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 258.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 107.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lessebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-077-3

STORE TEKSTKRITISKE UDGAVER I NORDEN

ET OVERBLIK

AF

JOHNNY KONDRUP

Arbejdstitlen på det foredrag, som ligger til grund for min artikel, var “Store udgaveprojekter i Norden, igangværende og planlagte”.¹ Den afgrænsning gælder stadig, hvilket betyder, at en række nyligt afsluttede udgaver ikke falder ind under mine betragtninger. Det gælder fx *J.L. Runebergs samlede skrifter*, som efter årtiers arbejde blev afsluttet i 2005. Det gælder *Wittgenstein’s Nachlass – The Bergen Electronic Edition*, der udkom på 6 cd-rom’er i årene 1998-2000. Og det gælder *ANDERSEN. H.C. Andersens samlede værker*, der udkom i 18 bind 2003-07.

Jeg bør også præcisere, at jeg begrænser mig til nyfilologiske udgaver, dvs. til materiale opstået efter bogtrykkerkunstens opfindelse, og til materiale skrevet på originalsprogene, ligesom jeg ikke tager højde for udgivelse af musikaler.

Med disse begrænsninger er der otte udgaver, som umiddelbart falder inden for min horisont. De er på de følgende sider beskrevet hver for sig – i et format, der oprindeligt svarede til en A4-side for hver.² De otte beskrivelser lægger især vægt på følgende spørgsmål:³

¹ Foredraget blev holdt i to, let afvigende versioner, hhv. ved Nordisk Netværk for Editionsfilologers konference “Tryckta och elektroniska utgåvor” i Helsingfors, september 2010, og ved Det Kongelige Biblioteks bogseminar i København i oktober s. å. De to versioner er her sammenarbejdet til én artikel, der ved gensidig velvilje offentliggøres to steder: dels i *Fund og Forskning* 2010, dels i *Nordisk Netværk for Editionsfilologer, Skrifter*, 9, 2011.

² Beskrivelserne blev udleveret som skriftlige bilag til mit foredrag. Bortset fra, at egentlige fejl er rettet, er beskrivelserne ikke ajourført, efter at de blev udarbejdet, dvs. at de repræsenterer tilstanden på en del af det nordiske udgivelsesfelt i efteråret 2009. Kun i et enkelt tilfælde har jeg tilføjet en oplysning i kantet parentes, da foredraget blev omarbejdet til artikel.

³ En række kolleger fra de respektive projekter har hjulpet med at fremskaffe oplysninger. Det gælder Per Stam, Petra Söderlund, Christian Janss, Pia Forssell, Kim Björklund, Karen Skovgaard-Petersen, Michael Schelde og Niels Jørgen Cappelørn. Dem vil jeg gerne sige tak til.

- Hvorfra kom initiativet til udgaveprojektet? Hvornår begyndte det, og hvornår forventes det afsluttet?
- Hvem redigerer, og hvordan er projektet i øvrigt organiseret?
- Hvilke finansieringskilder har man, og hvilket totalbudget?
- Er udgaven en værkudgave, eller rummer den også breve og evt. dagbøger?
- Hvor omfattende bliver udgaven?
- Hvilken publikationsform benytter den (trykte bøger? Internet? begge dele?)
- Er der udarbejdet principper for tekstkritik og kommentering, og er de offentliggjort?
- Indeholder udgaven varianter og kommentarer? Hvis den udkommer i bogform, hvordan er da forholdet mellem tekst, varianter og kommentarer organiseret?
- Ved trykte værker: Hvilken grundtekst vælger man?

Efter de otte beskrivelser vil jeg udpege nogle emner til sammenligning, og derfra vil jeg trække mere almene perspektiver, især med henblik på forholdet mellem trykte og elektroniske udgaver. En sammenligning i detaljer mellem alle otte udgaver giver ikke nævneværdige resultater, så de linjer, jeg trækker, bliver ganske grove. Den læser, der ikke ønsker at gå i detaljer, kan evt. springe de otte beskrivelser over og gå direkte til sammenligningerne.

Otte udgavebeskrivelser

AUGUST STRINDBERGS SAMLADE VERK. NATIONALUPPLAGA

red. av Lars Dahlbäck, Per Stam m.fl., del 1-[72]. Stockholm: Strindbergssällskapet 1981-86, Stockholms universitet 1986 ff. / Almqvist & Wiksell 1981-85, Norstedts 1986 ff.

Nationalupplagan hviler på et udredningsarbejde, som foregik fra 1979, og de første bind udkom i 1981. Det bind 1, som indeholder præsentation af udgaven og principper for især tekstkritikken, udkom i 1989 (som særtryk 1990). En ajourført version af de tekstkritiske principper udkom 2009 på Internettet.

Fra begyndelsen havde Strindbergssällskapet det overordnede ansvar for udgaven, men i forbindelse med en reorganisering i 1986 overtog Stockholms universitet. Det direkte redaktionsansvar har hele

tiden ligget hos en redaktionskomité og en hovedredaktør, fra 1979 Lars Dahlbäck, fra 2009 Per Stam. Men de enkelte bind redigeres, dvs. udgives, af en delredaktør, som er ansvarlig for både tekstkritik og kommentering.

Det finansielle grundlag er hidtil tilvejebragt af offentlige midler fra en række kilder: Statens kulturråd (i hele perioden), Vetenskapsrådet (1986-2002), Stockholms universitet (siden 1986). Fra 2009 disponerer man også over private fondsmidler fra Torsten & Ragnar Söderbergs stiftelser. Der findes ingen opgørelse over de samlede omkostninger.

Udgaven er en værkudgave. Den skal altså ikke indeholde breve og dagbøger (Brevene udkom i en selvstændig udgave, 1948-2001). Men alle Strindbergs offentlige værker indgår: romaner og noveller, dramatik, selvbiografier, journalistik, sprogvidenskab og naturvidenskab. I alt er tekstmængden beregnet til 20.700 tryksider.

Der er planlagt 72 tekstbind, og de 65 er udkommet. Det forventes, at udgaven er afsluttet i 2012, hvorefter den altså har strakt sig over 33 år. I hvert tekstbind findes kommentarer i form af en overgribende indledning, der bl.a. redegør for værkernes tilblivelse og modtagelse, og såkaldte ordforklaringer, dvs. punktcommentarer.

Desuden var der planlagt separate kommentarbind med tekstkritiske kommentarer, dvs. redegørelse for overleveringssituationen; beskrivelse af de manuskripter, som er anvendt ved tekstetableringen; redegørelser for de interne varianter i manuskripterne; dokumentation af eventuelle forarbejder; redegørelse for varianter mellem grundteksten (typisk forfatterens renskrift) og de trykte udgaver; samt naturligvis deklARATION af udgiverens rettelser. Imidlertid blev det opgivet at trykke disse kommentarbind, og i stedet publiceres de elektronisk af Litteraturbanken, dog med nogen forsinkelse i forhold til tekstbindene. Foreløbig er der publiceret tekstkritiske kommentarer til 15 tekstbind, dvs. mindre end en fjerdedel (Ved udgangen af 2009 vil tallet være 20).

Også tekstbindenes indhold lægges nu ud på Internettet af Litteraturbanken; hidtil er 17 bind lagt ud.

Nationalupplagan af Strindbergs værker har et særligt kendetegn, som bør nævnes her. Det blev fra første færd bestemt – så vidt jeg véd en politisk beslutning og en betingelse for at få penge fra Statens kulturråd – at Strindbergs retskrivning skulle moderniseres eller “nystavas”. Det skulle sikre, at der blev tale om en populær udgave. Få af redaktørerne er vist glade for denne beslutning, og man har brugt mange kræfter på at opstille gennemskuelige regler for, hvornår og hvordan man moderniserer.

C.J.L. ALMQVISTS SAMLADE VERK

red. av Bertil Romberg, Johan Svedjedal m. fl., del [1- ca. 55], Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1993 ff.

Udgaven blev igangsat i slutningen af 1980'erne, og det første bind – del 21 – udkom i 1993. Samtidig offentliggjordes i tidsskriftet *Samlaren* plan og principper for hele udgaven, udarbejdet af Bertil Romberg og Johan Svedjedal. Romberg fungerede som hovedredaktør for udgaven 1993-2005; derefter gik hvervet over til Svedjedal.

Det enkelte bind udgives af en delredaktør, som er ansvarlig for både tekstkritik og kommentering.

Initiativet til udgaven kom fra Almqvistsällskapet, og bindene udgives i et samarbejde mellem dette selskab og Svenska Vitterhetssamfundet. De indgår dog ikke i Vitterhetssamfundets egne serier.

Udgaven adskiller sig fra de øvrige ved ikke at have ikke noget fast finansielt grundlag og heller ikke noget samlet budget. (Fra 2004 råder man dog over renterne af 1,5 mio. SEK fra Björn Olof Asplunds minnesfond – samt op til 10% af hovedstolen pr. år.) Der må søges fondsstøtte til udgivelsen af de enkelte bind, og hovedparten af arbejdet udføres ulønnet, også fra hovedredaktørens side. Projektet har ingen ansatte.

Udgaven hedder *Samlade Verk*, men tilsigter også at rumme breve, utrykte dokumenter og rejseoptegnelser. Den har altså ansatser til at være en udgave af samlede skrifter. Til gengæld vil den kun med visse indskrænkninger rumme de samlede værker. En del håndskriftmateriale vil blive udeladt, fx de kompendier, som Almqvist udarbejdede i sin ungdom, og hans lærebøger bliver ganske vist udgivet, men i faksimiler.

I 2006 udskilte man fire underserier af udgaven: II: Journalistik; III: Utrykte værker; IV: Breve; V: Lærebøger (faksmiletryk). Serie I, hovedserien, består af de trykte værker, som rummer fiktion, afhandlinger, ordbøger, folkeskrifter, musik m.v.

Der findes vistnok ingen beregning af det samlede antal tekstsider, som skal udgives, men oprindeligt har man regnet med, at udgaven inklusive kommentarer ville få et sidetal på ca. 20.000 og et bindantal på 51. I dag forventer man, at det endelige antal bind bliver lidt højere. Det sidste skal være et registerbind, der også skal rumme udgavens retningslinjer. Hidtil er udkommet 19 bind.

Udgavens enkelte bind rummer foruden teksten en overgribende kommentar i form af en indledning, som meget kort redegør for vær-

kets baggrund, tilblivelse, modtagelse og receptionshistorie. Dernæst en tekstkritisk kommentar, der redegør for overleveringssituationen, valget af grundtekst (der ved publicerede værker som regel er førstetrykket, for manuskripter findes sjældent bevaret) og giver en liste over udgiverens tekstrettelser. Ved manuskriptbaseret tekst meddeles desuden interne varianter, og ved trykte værker, som findes i flere versioner, meddeles varianter mellem versionerne. Endelig gives kortfattede punktcommentarer til afhjælpning af verbale og reale forståelsesproblemer.

Almqvistudgaven bibeholder værkernes originale staving, og hensynet til den bredere almenhed varetages af en moderniseret paralleludgave, trykt på Gidlunds förlag. Paralleludgaven hedder *Skrifter* og skal kun rumme et udvalg af de værker, der indgår i den tekstkritiske udgave.

Ligesom med Strindbergs værker har man med Almqvists besluttet at lægge de enkelte bind ud på Internettet via Litteraturbanken. Indtil videre er 17 af udgavens bind lagt ud.

SØREN KIERKEGAARDS SKRIFTER

udg. af Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff & Johnny Kondrup m.fl., bd. 1-[55], København: Søren Kierkegaard Forskningscenteret / G.E.C. Gad 1997 ff.

Udgaven blev påbegyndt i slutningen af 1993, da Søren Kierkegaard Forskningscenteret blev dannet, og de første fem bind udkom i 1997. Præsentation af udgaven og principper for tekstkritik og kommentering af de trykte skrifter indgik i første kommentarbind, K1 (udgivet som særtryk samme år). Principperne for etablering af journaler og dagbøger kom i det første journalbind, bd. 17, 2000.

Udgaven er finansieret af offentlige midler, dels fra Danmarks Grundforskningsfond (1993-2006); dels fra Kulturministeriet (2004-06) og endelig fra Videnskabsministeriet (2006 ff.). I alt er der for perioden 1994-2012 bevilget ca. 107 mio. DKK til udgaven. Der er planlagt 55 bind, heraf 28 tekstbind og 27 kommentarbind. De skal rumme alt, hvad Kierkegaard skrev, og falder i fire undergrupper: 1. Trykte værker (inklusive dagbladsartikler); 2. Utrykte værker; 3. Journaler og dagbøger; 4. Breve og biografiske dokumenter. Grupperne 1 og 3 er langt de største. Til dato (september 2009) er der udkommet 43 bind. Den trykte version af udgaven skal være afsluttet i 2012, dvs. efter 19 års arbejde. Tilsammen forventes de 28 tekstbind at rumme ca. 12.000 sider.

Kierkegaards Skrifter har ingen hovedredaktør, men en (hoved-)redaktion, der gennem årene har været præget af nogen til- og afgang. De tre permanente redaktører har været Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff og Johnny Kondrup. De enkelte bind udgives af et *team* bestående af flere tekstkritikere og flere kommentatorer, så redaktionen er ansvarlig for bindets afsluttende kvalitet.

Tekstbindene rummer en etableret tekst, der for de trykte værkers vedkommende bygger på førstetrykkene. Til teksten knytter sig umiddelbart et apparat, der meddeler udgiverrettelser og meget sparsomme varianter. I kommentarbindet findes dels en overgribende, tekstkritisk kommentar, der rummer fyldige bibliografiske beskrivelser og manuskriptbeskrivelser samt redegørelser for skriftets tilblivelseshistorie og udgivelsesforhold (men ikke reception). Desuden meget omfattende punktcommentarer.

Det har fra første færd været meningen, at Kierkegaards Skrifter også skulle være en elektronisk udgave, så tekster og kommentarer er mærket i et XML-konformt format. I 2007 blev de første tekster og kommentarer lagt ud på Internettet via udgavens egen hjemmeside <www.sks.dk>. Siden er flere kommet til, og den elektroniske udgaves nuværende version (1.3) rummer, hvad der svarer til 35 bind tekster og kommentarer.

Imidlertid var de oprindelige visioner mere omfattende: Foruden de samme tekster som i den bogtrykte version skulle den elektroniske rumme alle varianter til de trykte skrifter: alle tilblivelses- og overleveringsvarianter fra Kierkegaards levetid i fuldtekstversioner (dvs. med variant såvel som invariant tekst). Disse variant-lag skulle altså hver for sig kunne læses i sammenhæng (synkront), men tillige skulle der indrettes skakter imellem dem, så udgavens bruger kunne bevæge sig op og ned (diakront) på ethvert givet tekststed. Det var m.a.o. et fuldt synoptisk variantapparat, der var ambitionen med den elektroniske udgave, som på denne måde fik det fulde, historisk-kritiske udtræk. Der foreligger et pilotprojekt fra 2004, koncentreret om det lille skrift *Forord* (1844), men i øvrigt er denne ambition fortsat uindfriet.

HENRIK IBSENS SKRIFTER

utg. av Vigdis Ystad m.fl., bd. 1-[32], Oslo: Universitetet i Oslo / H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) 2005 ff.

Ibsenudgaven blev til efter et udredningsarbejde i årene 1993-97 og blev igangsat i 1998. Den er planlagt som en udgave af alt, hvad Ib-

sen skrev, og foruden de trykte værker er brevene den største portion. Der er planlagt 32 bind, heraf 16 tekstbind og 16 kommentarbind (Et oprindeligt planlagt registerbind måtte udgå af besparelshensyn). De første fire bind udkom i 2005, og til dato (september 2009) er der udkommet 22 bind (11 tekst- og 11 kommentarbind). Det forventes, at bogudgaven er afsluttet i 2010, og da vil de 16 tekstbind (uden kommentarer) omfatte ca. 10.500 sider. Retningslinjer for udgavens tekstkritik og kommentering offentliggøres genrespecifikt og løbende: I bind 12 findes retningslinjer vedrørende brevudgivelsen; i bd. 11 vil der blive offentliggjort retningslinjer vedrørende lyrikken; mens retningslinjerne vedr. dramatikken først følger med bind 16. På projektets hjemmeside findes en detaljeret redegørelse for den elektroniske kodning og for den bibliografiske standard, som benyttes i udgavens kommentarer: <www.ibsen.uio.no/index.html>.

Udgaven er i alt væsentligt finansieret af offentlige midler. Hovedbidragene kommer fra Norges Forskningsråd (1998-2007), Kirke- og kulturdepartementet og Universitetet i Oslo; men der er også kommet bidrag fra Norsk Kulturråd, Nasjonalbiblioteket, universiteterne i Tromsø, Bergen og Trondheim, Høgkolen i Sør-Trøndelag samt den private fond Eckbos legater. Totalt er der bevilget ca. 88 mio. NOK til projektet.

Udgaven har en hovedredaktør, Vigdis Ystad, desuden en redaktionsgruppe, og i de første 11 år havde den også et styre, som imidlertid blev nedlagt ved en omorganisering i 2009. De enkelte bind udgives som *teamwork* under medvirken af flere tekstkritikere og realkommentatorer.

Også i opbygningen af de enkelte bind minder udgaven om Kierkegaards Skrifter. I tekstbindene findes kun tekst og kritisk apparat. Teksten til de trykte værker er etableret på basis af førstetrykkene. I kommentarbindene findes dels overgribende kommentarer ("Indledning"), dels lemmatiserede punktkommentarer. Indledningen rummer redegørelse for værkernes baggrund, tilblivelse, udgivelse, førsteopførelse og modtagelseskritik. Desuden en tekstkritisk redegørelse for tekstkilder med formaliserede beskrivelser af tryk og manuskripter.

Det har fra første færd været planen, at Ibsens skrifter også skulle være en elektronisk udgave, og at kun den elektroniske version skulle have det fulde, historisk-kritiske udtræk med alle varianter i fuldtekstversioner. Tekster, varianter og kommentarer er løbende blevet kodet i XML (TEI P4), men endnu er ingen af dem blevet lagt på Internettet. Når bogversionen foreligger i 2010, tilbagestår arbejdet med at fær-

diggøre kodningen af tekster og varianter med henblik på elektronisk publicering. Men omfanget af dette arbejde er langt mindre end i tilfældet *Søren Kierkegaards Skrifter*.

ZACHARIAS TOPELIUS SKRIFTER

red. av Pia Forssell m.fl. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Topeliusprojektet blev igangsat i 2005 på initiativ af Svenska Litteratursällskapet i Finland, som også vil stå for hovedparten af finansieringen. Men en række andre institutioner og fonde er medfinansierende: Finska Vetenskaps-Societeten, Undervisningsministeriet, Svenska kulturfonden, Finska Kulturfonden og Svenska folkskolans vänner. Det samlede budget forventes at blive på 8-10 mio. euro (60-75 mio. DKK).

Udgaven skal rumme både trykte og utrykte værker, dagbøger, breve, forelæsninger og journalistik. Den tilstræber at blive komplet, men især den anonyme journalistik i *Helsingfors Tidningar* er svær at attribuere. Der findes ingen opgørelse over, hvor omfangsrigt materialet er, men den udgave af Topelius' *Samlade skrifter*, som Bonniers forlag udgav kort efter hans død (1905-22), omfatter godt 11.000 tryksider og er langt fra komplet. Den har udeladt meget allerede trykt materiale og stort set alt utrykt (fx Topelius' forelæsninger). Den nye udgaves bogversion forventes at omfatte 30-35 bind, og de første ventes at udkomme i 2010.

Udgaven har siden 2008 et redaktionsråd og en ledelse bestående af en "redaktionschef" (Kim Björklund) og en "ledende editionsredaktør" (Pia Forssell). Den sidste er, hvad man også kunne kalde hovedredaktør.

Det enkelte bind udgives af en delredaktør, der har ansvar for både tekstkritik og punktcommentering. Men indledningerne, dvs. den overgribende kommentering, kan også skrives helt eller delvist af andre. Det vil sige, at vi her har en krydsningsform mellem den individualiserede Strindberg- og Almqvist-model og den *teamworkende* Kierkegaard- og Ibsen-model.

Tekst og kommentarer kommer til at findes i samme bind (som hos Strindberg og Almqvist).

Retningslinjerne for tekstkritik og kommentering er fortsat under udvikling og ikke publiceret endnu. Hvad angår tekstetableringen vil man for de værker, som blev trykt i Topelius' levetid, bruge tidlige bogudgaver som grundtekst.

Udgaven er planlagt som en hybrid, der foruden bogversionen vil rumme en elektronisk version. Tekster og kommentarer kodes i XML (TEI). Det er tanken, at den elektroniske version får det fulde historisk-kritiske udtræk ved at rumme alle manuskriptvarianter og trykvarianter fra Topelius' levetid. For lyrikkens vedkommende bliver der tale om varianter i fuldtekstversioner, men hvordan varianter for de øvrige genrer skal meddeles, er fremdeles uafgjort.

Med hensyn til kommentarerne indeholder prototypen af den elektroniske version indtil videre de samme som bogversionen, men der påtænkes *hyperlinks* til andet materiale.

Desuden er det tanken, at der skal *linkes* fra den elektroniske udgaves tekst til elektroniske faksimiler af grundteksterne. Sådanne faksimiler findes allerede delvis udlagt på projektets hjemmeside i den såkaldte *e-topelius*: <www.topelius.fi/digital.htm>.

SELMA LAGERLÖF ARKIVET

red. av Johan Svedjedal, Petra Söderlund m.fl. Stockholm & Göteborg: Kungliga biblioteket, Svenska Vitterhetssamfundet & Litteraturbanken.

Lagerlöfudgaven blev igangsat i 2006, efter at Riksbankens Jubileumsfond havde bevilget 5 mio. SEK til et pilotprojekt. Formålet var dels at inventere det store manuskriptmateriale og de mange trykte udgaver, dels at udarbejde tekstkritiske principper for den kommende udgave, og endelig at oprette en bibliografi over Lagerlöf-forskningen. Dette pilotprojekt foregik i årene 2006-07 under ledelse af Johan Svedjedal.

I årene 2008-09 er det forberedende arbejde blevet videreført under ledelse af Petra Söderlund. Finansieringen er denne gang hentet fra flere kilder: Barbro Oshers Pro Suecia Foundation, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien og Louise Vinges fond (tilsammen 1,44 mio.). Pengene er bl.a. blevet brugt til at fremstille en prøveudgave af *Körkarlen* i bogform (hvilket er en smule bemærkelsesværdigt i betragtning af, at udgaven først og fremmest skal være elektronisk) og til at videreudvikle det elektroniske kollationsværktøj *Juxta*, så det kan bruges til projektets formål.

I 2009 indsendte man en ny ansøgning til Riksbankens Jubileumsfond, denne gang på 6,3 mio. Hvis den imødekommes, er der penge til årene 2010-11, som især skal bruges til at udvikle den elektroniske platforms funktioner.

Desuden afholdt man i 2009 en konference for potentielle bevillingsgivere, som nu skal kontaktes én for én. De totale omkostninger ved projektet anslås til ca. 100 mio. SEK og udstrækningen til ca. 15 år.

Der indgår tre samarbejdspartnere i projektet: Svenska Vitterhets-samfundet, Kungliga biblioteket og Litteraturbanken. Der er oprettet en styregruppe, og der skal oprettes et fagligt redaktionsråd samt en hovedredaktion, ligesom der skal udnævnes en hovedredaktør.

Udgaven skal først og fremmest være elektronisk. Som navnet antyder, er der tale om et arkiv eller en bank med Lagerlöfs værker, suppleret af indledninger og punktkommentarer samt *hyperlinks* til faksimiler af bøger og manuskripter, forskningsmateriale, billeder og film. Ud af den elektroniske base skal det siden være muligt at 'trække' bøger, som er rettet mod forskellige målgrupper. Den tekstkritiske udgave, som udsendes på tryk, vil blive suppleret af materiale på Internettet, idet dele af den tekstkritiske kommentar aldrig skal trykkes (jf. Strindberg-udgavens beslutning).

Den elektroniske udgave skal rumme både trykte og utrykte værker (skønlitteratur, dramatik, sagprosa, taler m.v.). Det er på nuværende tidspunkt ikke besluttet, om Lagerlöfs talrige breve skal indgå i udgaven. Det anslås, at udgaven i traditionelle trykte bind svarer til 50 bind eller 11.000 sider – eksklusive kommentarer.

Principper for tekstkritik og kommentering er under fortsat udvikling og ikke publiceret endnu. Ved valget af grundtekst udgår man fra den først trykte bogudgave, også hvor første publicering skete i aviser og tidsskrifter. Ved hidtil utrykt materiale vælger man den sidste manuskriptversion. I den elektroniske udgave vil der indgå varianter fra senere bogtrykte udgaver samt fra manuskripter og korrekturet, alle i fuldtekstversioner. Ved manuskriptbaseret tekst vil man også bringe interne varianter; men det anses for umuligt at bringe alle.

LUDVIG HOLBERGS SKRIFTER

udg. af Karen Skovgaard-Petersen, Eiliv Vinje m.fl. København & Bergen: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Universitetet i Bergen.

Initiativet til udgaven blev taget i 2002 af formandskabet for Holberg-samfundet af 23. december 1922, Gunnar Sivertsen og Peter Christensen Teilmann. Udgaven blev fra første færd tænkt som et dansk-norsk fællesprojekt. Efter et udredningsarbejde, en konference (2003) og en bogudgivelse (*Ind i Holbergs fjerde århundrede*, 2004) overgik initiativet til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, og der blev ført forhandlin-

ger med norske interessenter om finansiering og dannelse af en fælles udgaveledelse.

Finansieringen kom i stand. Fra dansk side bidrager Augustinus Fonden og Kunstrådets Litteraturudvalg med i alt 22 mio. DKK. Fra norsk side bidrager Universitetet i Bergen, Meltzer-fonden og stiftelsen Fritt Ord med i alt 28 mio. NOK. Finansieringen er både offentlig og privat, og ser man bort fra kursforskellen, er totalbudgettet altså på 50 mio. kr.

Den fælles projektledelse blev imidlertid ikke til noget, og efter at projektet i 2008 var påbegyndt, blev der i 2009 etableret en dansk redaktion med Karen Skovgaard-Petersen som leder og en norsk med Eiliv Vinje som leder. Man deler stort set forfatterskabet mellem sig, sådan at fiktionsværkerne (komedier, satirer og romaner, men desuden biografier og selvbiografier) ederes og kommenteres i København, mens hovedparten af sagprosaen (historiske og juridiske værker, epistler og moralske tanker) ederes og kommenteres i Bergen.

I 2008 udarbejdede Johnny Kondrup et forslag til retningslinjer for tekstkritik, tekstkodning og kommentering. På baggrund heraf er man i Danmark ved at udarbejde de endelige retningslinjer for tekstkritik og kodning, mens retningslinjerne for kommentering er under udarbejdelse i Norge. Retningslinjerne forventes ikke offentliggjort foreløbig.

Ludvig Holbergs Skrifter skal først og fremmest være en digital udgave, frit tilgængelig på Internettet. Holbergs samlede produktion – der i den hidtidige trykte udgave (se nedenfor) var på ca. 12.000 sider – skal foreligge elektronisk, kodet i XML, og teksten skal *linkes* til digitale faksimiler af grundteksterne. Den første udgivelse (*Niels Klim* i digital form) ventes at foreligge i slutningen af 2010.

På baggrund af den digitale tekstbase er det tanken, at der desuden skal 'udtrækkes' en trykt værkudgave af det omfang, som der skønnes at være behov for, altså en udvalgsudgave. Beslutninger herom vil først finde sted i projektets slutfase.

Teksterne etableres på baggrund af førstetrykkene. Der eksisterer meget få manuskripter, men til gengæld omfattende varianter fra reviderede tryk i forfatterens levetid. Det er tanken at bringe disse varianter i den elektroniske udgave i et omfang, der ikke 'undergår' variantapparatet i Carl S. Petersens udgave af *Ludvig Holbergs Samlede Skrifter* (1913-63), hvilket peger i retning af et fuldstændigt variantapparat, dog ikke omfattende varianter i ortografi og interpunktion. Med enkelte undtagelser vises varianterne ikke i fuldtekstversioner.

Udgaven vil blive kommenteret, og den elektroniske udgave vil fra begyndelsen have *hyperlinks* til oversættelser af værker skrevet på latin; til *Holbergordbogen* og *Ordbog over det danske Sprog*; til H. Ehrencron-Müllers Holberg-bibliografi og til sekundærlitteratur af sprog- og boghistorisk art.

N.F.S. GRUNDTVIGS VÆRKER

København & Århus: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet.

Initiativet til Grundtvigudgaven kom i 2004 fra foreningen Grundtvigsk Forum (dengang Kirkeligt Samfund) og Grundtvig Akademiet på Vartov i København. Som tredje samarbejdspartner inddrog Center for Grundtvigstudier ved Det teologiske Fakultet på Aarhus Universitet. I 2005 blev der nedsat et stort udredningsudvalg, og teologen Kim Arne Pedersen blev ansat til at foretage en inventering af Grundtvigs forfatterskab.

Den oprindelige idé gik ud på en trykt udgave af alle Grundtvigs værker, men i 2006 besluttede man at satse på en primært elektronisk udgave, hvorfra der efterfølgende skal kunne 'udtrækkes' bogudgaver efter behov og tilpasset forskellige målgrupper. Samtidig besluttede man under indtryk af materialets mængde at begrænse udgaven til de værker, som allerede var blevet udgivet i Grundtvigs levetid, samt enkelte, virkningshistorisk vigtige værker udgivet efter hans død. De værker, der blev trykt i Grundtvigs levetid, er opgjort til ca. 24.000 normalsider.

I 2007 afholdtes der fire offentlige møder om projektet rundt om i landet og i september 2008 et stort seminar på Christiansborg. Det sidste faldt sammen med, at der på finansloven for 2009 blev afsat 2,7 mio. DKK til projektet. Forinden var der bevilget 761.000 kr. fra Videnskabsministeriets tips- og lottomidler. Det blev besluttet at lægge udgaven under Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet, der samtidig blev reorganiseret med en ny bestyrelse, men det vedtoges, at selve udgavearbejdet skal foregå på Vartov i København. I 2007 udarbejdede Johnny Kondrup et forslag til retningslinjer for udgavens organisering, tekstkritik og tekstkodning samt (delvis) kommentering. I 2008 ansattes Kim Arne Pedersen til at udarbejde detaljerede retningslinjer for udgavens kommentering. Retningslinjerne er offentliggjort på <www.grundtvigcenteret.au.dk/forside/digitalisering/hvorfordigi>.

I april 2009 ansattes en leder af Grundtvig Centeret i Århus, og digitaliseringen af trykte Grundtvig-værker igangsattes. I august 2009 blev stillingen som leder af Grundtvigudgaven opslået. Det forventes, at der

skal ansættes 6-7 medarbejdere. Der regnes med en tidshorisont på 20 år og et totalbudget på 105 mio. DKK (i 2008-priser). Heri er dog kun medregnet udgifter til den elektroniske udgave, ikke til redaktion og produktion af de bogudgaver, som evt. skal trækkes ud af den digitale base.

Det forventes, at Grundtvigs salmer og andre lyriske værker kan udgives med et fuldt synoptisk variantapparat, hvorimod prosaværkerne må udgives uden varianter. Med hensyn til kommenteringen har man foreløbig bundet sig til en 'minimalmodel', hvilket vil sige en koncentration om de nødvendige indledninger og opklarende punktcommentarer. Hvorvidt den elektroniske udgave herfra skal udvikles til med *hyperlinks* til andre ressourcer som bibliografier, sekundærlitteratur, billeder og lydfiler, er ikke afgjort.

[Tilføjelse, februar 2010: I den politiske aftale om fordelingen af den såkaldte globaliseringsreserve til forskning og udvikling i november 2009 blev det besluttet, at Grundtvig Centeret for årene 2010-12 skulle tildeles i alt 23 mio. DKK. Det forventes, at ca. to tredjedele, dvs. 15-16 mio., vil gå til udgaven.]

Omfang og pris

De otte udgaver er anlagt forskelligt og kan kun med stor forsigtighed sammenlignes. Nogle er rene værkudgaver (som Strindberg, Grundtvig og måske Lagerlöf), men der er forskel på værkernes omfang. Andre udgaver omfatter dagbøger og/eller breve (som Almqvist, Kierkegaard, Ibsen og Topelius); men igen er det forskelligt, hvor mange breve og dagbøger der findes. I stedet for at se på indholdet af udgaverne kan man koncentrere sig om det rene materialeomfang, dvs. antallet af tekstsider i det forfatterskab, der skal udgives. En sådan sammenligning besværliggøres af, at de sidetal, som kan fremskaffes fra de respektive udgavprojekter, ikke refererer til nogen fælles sidenorm. Flere projekter (Strindberg, Almqvist, Kierkegaard, Ibsen) refererer til det forventede antal tryksider i de færdige tekstbind, og her er ganske store forskelle indbygget; fx står der væsentligt mindre tekst på en side i Strindbergudgaven og Almqvistudgaven end i Kierkegaardudgaven og Holbergudgaven (Den sidste refererer til antallet af tryksider i Carl S. Petersens udgave af Holbergs samlede værker). Med disse forbehold kan følgende række opstilles:

Henrik Ibsens skrifter:	10.500	88 mio. NOK
Selma Lagerlöf Arkivet:	11.000	100 mio. SEK
Ludvig Holbergs Skrifter:	12.000	50 mio. DKK/NOK
Søren Kierkegaards Skrifter:	12.000	107 mio. DKK
Zacharias Topelius Skrifter:	12.000 (minimum)	8-10 mio.
C.J.L. Almqvists Samlade Verk:	20.000 (inklusive kommentarer)	
August Strindbergs Samlade Verk:	20.700	
N.F.S. Grundtvigs værker:	24.000	105 mio. DKK

Listen giver en slags pragmatisk definition af, hvad der menes med udtrykket “store udgaver” i min titel. Alle udgaver omfatter mere end 10.000 tekstsider; to omfatter mere end 20.000 sider.

Efter de respektive sidetal er anbragt oplysninger om den sum, som udgaven forventes at koste. De to ældre udgaver, Strindberg og Almqvist, har dog ikke et sådant totalbudget – formentlig fordi en stor del af arbejdet her er blevet udført ‘gratis’ af forskere, enten i deres universitetsbetalte forskningstid eller i deres fritid. De øvrige udgaver, der har et budget, har anlagt dette på forskellige forudsætninger. I Holberg- og Grundtvigudgavernes budget er der således kun indregnet omkostninger til den elektroniske udgave, ikke til bogredaktion og bogfremstilling.

Alligevel finder jeg det interessant, at det billigste udgaveprojekt koster 50 mio. DKK/NOK (Holbergs Skrifter), mens flere ligger omkring de 100 mio.:

- Kierkegaards Skrifter koster 107 mio. DKK uden det synoptiske variantapparat;
- Henrik Ibsens skrifter koster 88 mio. NOK efter kraftige besparelser og uden fuldfinansiering af det synoptiske variantapparat;
- Selma Lagerlöf Arkivet vil koste ca. 100 mio. SEK;
- Grundtvigs trykte værker anslås til 105 mio. DKK uden udgifter til bogredaktion og bogfremstilling.
- Zacharias Topelius Skrifter anslår totalomkostningerne til 8-10 mio. euro (60-75 mio. DKK).

Dette synes altså med alle forbehold at være, hvad en stor, videnskabelig udgave koster i dag, elektronisk eller i bogform eller begge dele: ikke under 50 mio. DKK og ret ofte over 100 mio.

Organisationsformen

Et andet objekt for sammenligning er den måde, hvorpå de forskellige udgaver organiserer tilvejebringelsen af det stof, der skal indgå i dem: tekster, varianter og kommentarer. Her kan man udskille to modeller, så at sige i hver sin ende af mulighedernes skala:

I den ene ende ser man en decentral model, hvor hvert værk eller hver del af udgaven lægges ud til sin udgiver eller redaktør, der påtager sig både tekstetablering, variantapparat og kommentering (overgribende såvel som punktuelt). Modellen ses i Strindbergs værker og Almqvists værker.

I den anden ende ses en centralistisk model, hvor en større gruppe filologer og kommentatorer arbejder sideløbende på hvert værk eller hver del af udgaven (hvert 'bind'). Det betyder, at tekst og varianter etableres af flere personer samtidig, mens overgribende kommentarer og punktcommentarer ikke skrives af de samme personer. Modellen følges på *Søren Kierkegaards Skrifter*, *Henrik Ibsens skrifter* og *Ludvig Holbergs Skrifter*.

En mellemform repræsenterer *Zacharias Topelius Skrifter*, hvor det enkelte bind ganske vist udgives af en delredaktør, der har ansvar for både tekstkritik og *punktcommentering*, men hvor indledningerne, dvs. den *overgribende* eller *generelle* kommentering, også kan skrives helt eller delvist af andre.

I alle tilfælde udarbejdes tekst, variantfortegnelser og kommentarer naturligvis på basis af vedtagne retningslinjer, ligesom de passerer gennem en hovedredaktør eller en redaktion. Derved sikres den nødvendige uniformitet. Alligevel har organisationsmodellerne en vis betydning for det færdige produkt, mest mærkbart måske for kommentarerne. Med den decentrale model åbner man i højere grad for, at kommenteringen afspejler forskernes individualitet, ikke blot ved udformningen af selve kommentarerne, men også hvad angår den tilgrundliggende lemmatisering. Det er en holdning, som måske giver en mere ujævn kommentering, men som også svarer bedre til en postmoderne hermeneutik, der ikke tror på objektivitet.

Retningslinjer

Et tredje emne, der kan invitere til sammenligning, er de enkelte udgavers holdning til at offentliggøre de retningslinjer, som skal sikre uniformitet og videnskabeligt niveau.

Da jeg i 1993 gik i gang med at forberede retningslinjerne for tekstkritikken i *Søren Kierkegaards Skrifter*, havde jeg stor glæde af at benytte retningslinjerne for *August Strindbergs Samlade Verk*. De forelå siden 1989, trykt i Nationalupplagens bd. 1, og siden 1990 desuden i et særtryk. Det vil sige, at de blev trykt, efter at udgaven havde været i gang i et årti.

Ligeledes havde jeg glæde af principperne for *C.J.L. Almqvists Samlade Verk*, der blev trykt i tidsskriftet *Sammlaren* 1993, samme år som første bind af udgaven kom på gaden. Principperne skal også indgå i udgavens registerbind, men blev altså offentliggjort mange år forud.

De to sæt af retningslinjer fungerede som inspiration, både positivt og negativt. Vi blev gennem dem bevidst om problemer, som vi skulle passe på, og vi blev bevidst om vor egen metodik ved at se, hvordan andre havde gjort.

Da *Søren Kierkegaards Skrifter* begyndte at udkomme, trykte vi vore retningslinjer for tekstkritikken af Kierkegaards trykte værker i kommentarbind 1 (1997) sammen med en mere nødtørfvig introduktion til kommenteringen. Senere udkom retningslinjer for tekstkritikken til journaler og dagbøger i kommentarbind 17 (2000). Forinden havde foreløbige versioner af alle retningslinjerne været trykt "som manuskript" både på dansk og på tysk i *Kierkegaard Studies. Yearbook*, idet vi på den måde håbede at kunne få reaktioner fra både Kierkegaardforskere og editionsfilologer, som kunne indarbejdes i de endelige retningslinjer.

Vi havde den glæde, at vore egne retningslinjer, især for tekstkritikken, blev inspirationsgivende for *Henrik Ibsens skrifter*. Derfor har det undret mig en smule at konstatere, at Ibsenudgaven valgte ikke at offentliggøre sine principper forud for eller samtidig med de første bind. Ganske vist udkom retningslinjerne for behandlingen af Ibsens breve med bind 12 (2005). Men retningslinjerne for dramatikken, som er udgavens broderpart, offentliggøres først i det afsluttende bind i 2010.

Både Topeliusudgaven og Lagerlöfudgaven melder, at retningslinjerne for tekstkritik og kommentering fortsat er under udvikling, og der foreligger ingen dato for, hvornår de vil blive publiceret. Man kunne jo godt overveje en publicering "som manuskript" for at indhente reaktioner fra det videnskabelige fællesskab.

Til Holbergudgaven og den planlagte Grundtvigudgave er der blevet udarbejdet ret fyldige forslag til retningslinjer for tekstkritik, kommentering, elektronisk kodning, organisering osv. Begge steder arbejdes der videre, og Holbergprojektet melder, at retningslinjerne ikke forventes offentliggjort foreløbig.

Den modsatte politik har Grundtvigprojektet valgt: Endnu inden en udgaveleder var blevet ansat, besluttede man at lægge retningslinjerne ud på Internettet, så enhver kunne se og kommentere dem.

Fra bogudgave til elektronisk udgave

De otte udgaveprojekter beskriver en kronologisk udvikling fra 1970'ernes slutning til i dag, dvs. ca. 30 år – eller en generation. De betegner naturligt nok også en udvikling i forholdet mellem bogtrykt og elektronisk udgivelse.

Med henblik på netop dette forhold tales der meget om forskellige generationer af udgaver. I nogle af de øvrige foredrag på NNE-konferencen i september 2009 betegnede Strindberg og Ibsen fx som *første generations elektroniske udgaver*, mens Topelius og Lagerlöf betegnede som *anden generations*. Med risiko for at forvirre begreberne vil jeg foreslå en lidt anden opstilling i tre generationer eller udviklingsfaser.

Strindberg- og Almqvistudgaverne, der blev konciperet med 10 års mellemrum (hhv. slutningen af 1970'erne og 1980'erne), er tænkt som bogtrykte udgaver. Siden er det blevet besluttet at digitalisere de trykte udgaver og lægge dem ud på Internettet – en strategi, som man kan kalde *retrodigitalisering*. For Strindbergudgavens vedkommende har man ganske vist besluttet, at nogle dele, de tekstkritiske kommentarer, kun skal publiceres elektronisk, men den oprindelige tanke var at publicere dem i trykt form. Udgaverne er altså ikke født eller tænkt i det digitale medium, og deres elektroniske repræsentation giver kun en række meget elementære fordele sammenlignet med den trykte. Det drejer sig især om muligheden for maskinelt at søge i teksterne efter simple informationsstrengene – såkaldte ordsøgninger. Desuden er den elektroniske tekst fleksibel og foranderlig; den kan transponeres til forskellige visningsmåder, og der kan flyttes rundt på dens elementer. Men udgaverne udnytter kun i meget begrænset omfang det elektroniske miljøes muligheder.

Kierkegaard- og Ibsenudgaverne, der blev igangsat med ca. 5 års mellemrum i 1990'erne, er begge tænkt som *hybridudgaver* med en bogversion og en elektronisk version. I begge tilfælde er tekster og kommentarer fra første færd blevet kodet i et XML-konformt format med henblik på, at de skulle kunne vises både som bog og som skærmbillede. I begge tilfælde er den elektroniske version tænkt med, fordi den kunne rumme noget mere end bogversionen.

Et af de tidligst og hyppigst besungne fortrin ved den elektroniske udgave var, at den uden større problemer (og med stadig mindre problemer i takt med udviklingen af computernes lagringsenheder) kunne rumme meget store tekstmængder. Det betød, at man i en elektronisk udgave kunne tilbyde alle variante former af samme værk i fuldtekstversioner, dvs. med variant såvel som invariant tekst. Dermed kunne man frigøre sig fra to af bogudgavernes store ulemper: For det første presset på udgiveren til at vælge en grundtekst. For det andet vanskeligheden for brugeren ved at benytte variantapparater, der til den ene side var uoverskueligt atomistiske, til den anden side raffineret trappeformede eller synoptiske, men altid svære at læse. Det digitale arkiv var et af 1990'ernes idealbilleder for den elektroniske udgave, og flere udgaver har ligefrem valgt betegnelsen arkiv for sig selv (*The William Blake Archive*, *The Rossetti Archive*, *Dickinson Electronic Archives*, senest *Selma Lagerlöf Arkivet*).⁴

Det er klart, at den elektroniske udgave på denne måde har enestående muligheder for at lede brugeren fra den ederede læsetekst til summen af versioner og varianter – fra teksten til værket som helhed. Dermed kan digitale udgaver befæste den forskydning af videnskabelige udgavers tyngdepunkt fra tekst til værk, som har været i gang i de sidste 40-50 år, og som bl.a. finder udtryk i den tyske "Textdynamik" (et ord præget af Gunter Martens) og i den franske genetiske kritik. Men hvis fuldtekstvarianterne skal udnyttes ordentligt, må der fra udgiverens side gøres noget for, at variansen mellem dem bliver synlig. Et oplagt middel er *hypertekstuelle links*, som er omdrejningspunktet i visionen om det store synoptiske variantapparat, hvor brugeren kan bevæge sig ikke blot horisontalt (eller synkront) igennem hvert tilblivelseslag, men også vertikalt (eller diakront) fra lag til lag. Denne vision af et værk som et bjerg – eller et helt forfatterskab som et bjergmassiv – af genetisk ordnede tekster, som brugeren kunne stige ned i og udforske ad talrige skakter og gange, har været styrende for *Søren Kierkegaards*

⁴ Samtidig bredte der sig en postmoderne modstand imod al form for autoritet, der i forening med begejstringen over fuldtekstarkivets mulighed førte til en forestilling om, at alle varianter af et værk var lige gode, så ingen tekst skulle privilegeres. Udgiveren skulle træde tilbage og overlade udforskningen af tekstarkivet til brugeren. Jf. Peter Robinson: "The One Text and the Many Texts", *Literary & Linguistic Computing. Journal of the Association for Literary and Linguistic Computing*, 15:1, 2000, s. 5-14; s. 5-7. Robinson udpeger sin egen udgave af *The Wife of Bath's Prologue* (cd-rom, Cambridge 1996) som et eksempel på tendensen.

Skrifter og *Henrik Ibsens skrifter*. Jeg finder den stadig gyldig og inciterende.

Problemet er blot, at for det ene af projekterne, Kierkegaard, er det ikke lykkedes at få etableret dette variantapparat, bortset fra et lille, ikke offentliggjort pilotprojekt. Her står man indtil videre med en elektronisk version, der langthen minder om de retrodigitaliserede forængerer. For Ibsens vedkommende er arbejdet med variantapparatet længere fremskredet, men indtil videre er det usynligt, da der ikke er offentliggjort noget af den elektroniske version.

Med udgaverne af Lagerlöf, Topelius, Holberg og Grundtvig er vi ovre i en tredje fase, hvor udgaverne forstår sig selv som *primært elektroniske*, og hvor trykte bøger er noget, man 'trækker ud' af en digital tekst- og kommentarbase, afpasset efter behov og målgrupper. Foruden samtlige varianter i fuldtekstversioner (hos Lagerlöf) eller i enkeltstedsform (hos Holberg) er der her også tænkt på *digitale faksimiler* af samtlige grundtekster, trykte som utrykte. Dermed realiseres det krav, som George Thomas Tanselle stillede i 1995, da han erklærede, at en elektronisk udgave, der ikke indeholdt digitale faksimiler af originalerne – tryk såvel som manuskripter – var lige så mangelfuld som en bogtrykt udgave uden et variantapparat.⁵ Fordelene er mange, men de fleste har at gøre med læserens mulighed for at kigge udgiveren i kortene. For det første giver det ham eller hende adgang til at kontrollere udgiverens transskriptioner og tydninger af manuskriptbaseret tekst (forudsat at billederne er gode nok). For det andet giver det – hvad enten grundlaget er manuskripter eller tryk – mulighed for at kontrollere udgiverens rettelser og kritiske apparat. For det tredje giver det læseren lejlighed til at se, hvilke harmoniseringer og stiltiende rettelser udgiveren har foretaget – og gør det måske mere acceptabelt, at der overhovedet foretages stiltiende rettelser. Tilsammen kan disse omstændigheder siges at sætte læseren fri i forhold til udgiveren ved at give ham eller hende adgang til udgavens basismateriale – og dermed i bedste fald skabe et mere dialogisk forhold, et "klima for fortolkningsmuligheder", som ikke findes i den bogtrykte udgave, hvor læseren i alt væsentligt må stole på udgiveren.⁶ Hertil kommer, at læserens adgang

⁵ G. Thomas Tanselle: "Critical Editions, Hypertexts, and Genetic Criticism", *Romanic Review*, 86:3 (New York 1995), s. 581-593; s. 591.

⁶ Jf. Martha Nell Smith: "Electronic Scholarly Editing", Susan Schreibman, Ray Siemens & John Unsworth (eds.): *A Companion to Digital Humanities*, Malden & Oxford 2004, s. 306-322; s. 315 (Blackwell Companions to Literature and Culture, 26).

til billeder af basismaterialet supplerer udgavens manuskriptbeskrivelser og bibliografiske beskrivelser. Derved sættes udgiveren i nogen grad fri, for når læseren selv kan se, hvad der måske ellers skal mange ord til at forklare, kan disse beskrivelser udformes mindre detaljeret.

Desuden er der i nogle af disse udgaver tænkt på *kommentarerne* som noget, der udfolder sig i et elektronisk miljø. Foruden de velkendte kommentarformer (introduktioner og punktcommentarer) kan udgaverne indeholde kontekstuelle data, bl.a. i form af *hyperlinks* til kilder, parallelværker og efterligninger, links til arkiver med breve, dagbøger og hjælpemateriale, receptionshistoriske dokumenter, analyser og fortolkninger, bearbejdelser i form af oversættelser, forkortelser, radioopførelser, filmatiseringer m.m. Hermed nærmer vi os den amerikanske anglist Peter Shillingsburgs idé om, at elektroniske udgaver skal udvikle sig til interaktive *knowledge sites*.⁷ Mest udtalt er denne ambition i *Selma Lagerlöf Arkivet*. En projektbeskrivelse, som jeg har læst, taler om at opbygge den digitale udgave som en "kunnskapsplats" for forfatterskabet, hvor det bliver muligt at søge information på forskellige niveauer (forskere, interesseret almenhed, studenter, skoleelever, lærere, studiekredse m.m.).

Tilsvarende ambitioner rådede for Holbergudgaven på et tidligt tidspunkt, hvor en af initiativtagerne forestillede sig, at en Internetbåren udgave af Holberg skulle rumme en "digital brugerservice", som foruden diverse velkendte kommentarformer indeholdt historiske og teoretiske kontekstværker, uddrag af værker fra receptionshistorien, teatrenes versioneringer i form af sufflørbøger brugt ved opførelser gennem tiden samt digitale lyd- og billedoptagelser fra opførelser på teatre, i radio og TV m.v. – foruden en række links til eksterne ressourcer som ordbøger og leksika.⁸ Den kommende udgave, som får et ganske stramt budget, bliver mere pragmatisk og koncentrerer sig langthen om 'kerneudvalget', dvs. tekstetablering og traditionelle kommentarer. I første omgang regner man kun med links til oversættelser af værker skrevet på latin; til *Holbergordbogen* og *Ordbog over det danske Sprog*, som begge er blevet digitaliseret; til Ehrencron-Müllers Holberg-bibliografi og til sekundærlitteratur af sprog- og boghistorisk art. Men man forudser, at

⁷ Jf. Shillingsburg: *From Gutenberg to Google. Electronic Representations of Literary Texts*, Cambridge, New York m.fl. st. 2006, s. 88-102.

⁸ Jf. Peter Christensen Teilmann: "Holbergs brugere – brugernes Holberg", Gunnar Sivertsen & Peter Christensen Teilmann (red.): *Ind i Holbergs fjerde århundrede. Det faglige og det kulturelle grundlag for en kommenteret udgivelse af Ludvig Holbergs samlede værker – i bogligt og digitalt medie*, 2004, s. 161-202; s. 190.

netstedet kan vokse med tiden og få tilføjet stadig nye ressourcer, og at det skal have en ansvarlig redaktør på permanent basis.

Disse overvejelser minder om, at skønt meget kan lade sig gøre, er der altid nogen, som skal udføre arbejdet med at indsamle, analysere og kode materialet, før mulighederne kan stilles til rådighed for brugeren – og siden skal nogen sørge for at ajourføre og kvalitetssikre de pågældende *services*. Netop den store mangfoldighed af muligheder kan i sammenstødet med den konkrete virkelighed blive anledning til, at de elektroniske udgaver besinder sig på, hvem de ønsker at henvende sig til. Den digitale revolution skærper kun nødvendigheden af, at de videnskabelige udgaver reflekterer over deres målgruppe.

Bevaringsproblemet

Progressionen gennem de otte udgaver er tydelig: den elektroniske eller digitale dimension spiller en hastigt stigende rolle. Det begynder allerede med Kierkegaard- og Ibsen-projekterne, hvor den elektroniske udgave skal rumme et fuldt synoptisk variantapparat, og hvor bogudgaverne derfor bliver næsten uden varianter. Men nogle af de senere udgaver vil primært være digitale og kun sekundært komme på tryk – visse endog kun måske på tryk. Det gælder mest udtalt Holbergs skrifter og Grundtvigs værker. I Topelius' skrifter er det tanken, at visse dele af udgaven, som vil være af størst interesse for forskere, nemlig variantfortegnelserne, kun skal udkomme elektronisk. Den samme beslutning har *Selma Lagerlöf Arkivet* taget, for så vidt angår de tekstkritiske kommentarer.

Dette spejler blot den almindelige udvikling. For den, der planlagde en større udgave omkring 1990, var det stadig naturligt at tænke den som en bogudgave – selvfølgelig med det indslag af edb-teknik, som bogfremstilling indebar siden 1970'ernes 'ny teknik', dvs. med en brødsats, der blev leveret i digital form, gerne på disketter, og som professionelle 'sættere' forsynede med de nødvendige formateringskoder, inden den blev omsat til trykte sider. Skønt papirmanuskripter og typografer forlængst var ude af billedet, var slutproduktet stadig en bog. Men i løbet af 1990'erne skete der en radikal forandring. Den digitale teknologi blev udviklet og den personlige computer udbredt, så ved årtusindskiftet var det ved at blive en alment anerkendt talemåde, at "en udgave er en database" eller – mindre slagordsagtigt og mere korrekt – at grundlaget for en udgave er en database, som kan generere både en elektronisk version og en eller flere bogversioner. I dag kan man

sige, at det elektroniske medium er blevet den videnskabelige udgaves primære medium.

Der er ikke noget at sige til det. De perspektiver, som digitaliseringen af tekster og deres udgivelse med henblik på computermediet åbner, er både lang og tillokkende:

- Man kan genbruge den elektroniske tekst til flere formål.
- Man kan foretage talrige og kumulative kodninger.
- Der er talrige muligheder for visning, søgning i og behandling af teksten.
- Der kan foretages automatisk kollation.
- Man kan indrette arkiver med fuldtekstvarianter og synoptiske variantapparater med indbyggede navigeringsværktøjer.
- Der kan indsættes hyperlinks mellem tekst, varianter, digitale faksimiler og kommentarer.
- Kommentarerne kan udbygges til multimediale *knowledge sites*.
- Der er mulighed for interaktivitet og brugertilpasning af udgaven.

Dertil kommer mulighederne for at erkende nye dimensioner af selve tekstualiteten, efterhånden som udgaverne frigøres fra bogmediet og folder sig ud i de elektroniske medier. Det er fristende at lade sig rive med af fremskridtsoptimisme. Intet synes umuligt, og den digitale fremtid er kun lige begyndt!

Imidlertid er der en afgørende mistelten, som ikke er taget i ed. Det er spørgsmålet om varighed eller holdbarhed af de elektroniske udgaver – utvivlsomt det største og mest uoverskuelige spørgsmål, som den digitale revolution rejser. Spørgsmålet har mindst tre aspekter: vedligeholdelse, lagring og overføring.

For det første: En af fordelene ved en elektronisk udgave er, at den let kan ajourføres eller opdateres, efterhånden som man konstaterer fejl og mangler, men også efterhånden som nye forskningsresultater kommer for dagen og nye faciliteter udvikles. Ingen elektronisk Internet-udgave bør fx mangle en *mail*-funktion, hvor brugerne let kan indberette opdagne fejl og supplere kommentarerne, hvis de sidder inde med viden, som kommentator manglede. Til gengæld må det sikres, at der er nogen i den anden ende til at modtage, vurdere, reagere på og evt. indarbejde brugernes henvendelser. Et særligt problem er knyttet til udgaver med eksterne hyperlinks, fx til ordbøger, artikelsamlinger, billeddatabaser osv. Nogle af de pågældende netsteder vil uvægerlig ændre indhold i tidens løb, andre vil skifte adresse eller blive nedlagt,

så der skal være nogen til at kontrollere, ajourføre og evt. fjerne udgavens hyperlinks. Kort sagt drejer det sig om behovet for en 'efterorganisation'. Jo mere udgaven antager karakter af en *knowledge site* i Peter Shillingsburgs forstand, desto større vil dette behov være.⁹

For det andet: Elektroniske udgaver fylder ikke meget i den fysiske verden, men de skal dog opbevares et sted. For udgaver distribueret på cd-rom er det ikke noget problem i sig selv – de ligger jo ude hos brugerne på samme måde som bøger – men for Internet-udgaver er spørgsmålet, hvor de skal *hostes* (det ord bør ikke udtales på dansk). På hvilke servere skal de ligge? Hvilke institutioner vil betale for serverkapaciteten og garantere, at udgaverne bliver liggende, hhv. bliver flyttet med, når serveren udskiftes? Måske er dette problem ikke stort i sig selv, for det forekommer klart at være en opgave for det offentlige biblioteksvæsen; men problemet lapper ind over både det forrige om en efterorganisation og det følgende om overføring.

Hvis der etableres en efterorganisation, som kan ajourføre udgaven og måske tilføje nye faciliteter, efterhånden som de udvikles, skærpes problemet om lagring, for hvordan skal biblioteket så opfange og opbevare forandringerne? Skal alle versioner lagres eller kun nogle få – og da hvilke? I den forbindelse er det værd at erindre om, at en væsentlig funktion ved udgaver er at tjene som referencebasis for forskningsfællesskabet. Hvis ikke denne basis er stabil eller i det mindste lader sig genfremkalde, har videnskaben et problem.¹⁰

Det tredje aspekt af varighedsproblemet vedrører ansvaret for udgavens overføring til nye tekniske systemer, efterhånden som de gamle forældes og forsvinder. Når en bog er trykt, kan den holde og bruges i århundreder, forudsat at papiret er af ordentlig kvalitet. Vi kan stadig benytte *Johannes Ewalds Samlede Skrifter*, udgivet af Victor Kuhr, Svend Aage Pallis og Niels Møller i 1914-24; ja, for størstedelen af Ewalds forfatterskab er det stadig den eneste videnskabelige udgave, som eksisterer – og den, som de senere, mindre udgaver hviler på. Vi kan stadig benytte Karl Lachmanns Lessingudgave fra 1838-40 eller renæssance-

⁹ Problemet med netsteder, der skifter adresse (URL), er siden 2000 ved at finde sin løsning gennem DOI-systemet (Digital Object Identifier). Et DOI-navn er en talkode, som knyttes til et digitalt indholdsobjekt, og som bl.a. indeholder information om, hvor objektet kan findes på Internettet. Selv om objektet skifter plads eller indhold, forbliver DOI-navnet det samme. Jf. <www.doi.org> (tilgået 24. november 2010).

¹⁰ Jf. Marilyn Deegan: "Collection and Preservation of an Electronic Edition", Lou Burnard, Katherine O'Brien O'Keefe & John Unsworth (eds.): *Electronic Textual Editing*, New York 2006, s. 358-370; s. 362.

humanisternes klassikerudgaver fra 1500-tallet. Udgavernes medium er velkendt, åbent og stabilt, og biblioteket behøver ikke bekymre sig om deres indhold for at bevare dem. Også for den, der skal bruge dem, er udgaverne lige at gå til; de er selvbeskrivende og indeholder alle oplysninger, som benyttelsen kræver.¹¹ I modsætning hertil kan flere af de digitale udgaver, der blev udsendt omkring år 2000, ikke længere benyttes – enten fordi de foreligger på medier, som er forældede (fx disketter); fordi de kræver Internet-*browser*, som ikke længere kan fås; fordi præsentationsprogrammeltet i øvrigt er forældet; eller fordi de er kodet i et format, som ikke længere bruges og ikke foreligger ordentligt dokumenteret. Det sidste problem kan imødegås ved at benytte et standard-kodeformat som XML og en specifikation som TEI, der synes at være fremtidssikret, så godt som det nu er muligt. Men de øvrige problemer er store nok.

Et eksempel på en elektronisk udgave, der er delvis ‘sneet inde’, er *Svøbt i mår-cd-rommen* (2001). Den rummede mere end 1000 danske folkevisetekster i original ortografi, mange desuden i normaliseret form, en række fotografiske faksimiler af de håndskrevne visebøger, en ordbog udarbejdet på basis af de normaliserede viser, musikeksempler samt en del udgivetekst. Men otte år efter udgivelsen fungerer cd-rommen ikke på de fleste computere, fordi præsentationsprogrammeltet er skrevet i en version af *Java*, som nu er forældet. Man kan (muligvis) åbne de enkelte datafiler ad omveje, men ikke bruge de indbyggede søge- og manipuleringsfaciliteter. Heldigvis er alle teksterne kodet ifølge SGML-standard og siden konverteret til XML, så de kan overføres til et andet medium, og en overflytning til Internettet er nu i gang.¹²

Folk med forstand på den slags oplyser, at software har en normallevetid på mindre end 5-10 år, og at ingen software med sandsynlighed vil overleve 20 eller 30 år, i hvert fald ikke som det bedste valg på markedet. Desuden oplyses det, at software under alle omstændigheder holder længere end hardware.¹³ Da store udgaveprojekter ofte strækker sig over både 20 og 30 år, betyder det, at den hardware og software,

¹¹ Op. cit., s. 359 f.

¹² Svøbt i mår-cd-rommen blev leveret som indlæg i bd. 3 af Flemming Lundgreen-Nielsen & Hanne Ruus (red.): *Svøbt i mår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*, 1-4, 1999-2002. Foreløbigt URL til de overflyttede filer: <duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/> (tilgået 24. november 2010).

¹³ Jf. C.M. Sperberg-McQueen: “Textual Criticism and the Text Encoding Initiative”, San Diego 1994, <xml.coverpages.org/sperb-mla94.html> (tilgået 24. november 2010); afsnit 2: “Software is Not the Answer”.

som står til rådighed, når projekterne påbegyndes, vil være forældet eller forsvundet, allerede når de afsluttes – og hvad så med de kommende mange årtier, hvor de indholdsmæssigt stadig vil være den seneste, måske den eneste udgave af de pågældende værker? Hvad med de efterfølgende århundreder, hvor udgaven stadig vil være interessant i en videnskabshistorisk sammenhæng?

Det er altså ikke gjort med at opbevare udgaverne på cd-rom eller server. De må også med jævne, ja hyppige mellemrum overføres fra ældre generationer af hardware og software til nye. Processen kaldes *migration*, og man kan skelne mellem to delprocesser: *genopfriskning* (dvs. flytning af de digitale data til nye medier) og *reformatering* (dvs. overføring eller oversættelse af den information, som rummes i data, til et nyt format). Det skal jeg ikke gå nærmere ind på her; men pointen er, at disse processer udgør et arbejde, som må forudses at skulle fortsætte i al overskuelig fremtid. Det vil koste store beløb, der ikke er indregnet i de budgetter, som ligger til grund for udgaveprojekterne.

Mutatis mutandis kan man sige, at de videnskabelige udgaver står i en situation, som er parallel med atomkraftindustriens: Udgavernes faglige indhold har en halveringstid, som er betydeligt langsommere end de beholdere eller systemer, hvori de opbevares, og problemet med den endelige deponering er uløst, både praktisk, etisk og økonomisk.¹⁴ I det lys kan det forekomme uforsigtigt, at der hvert år bekostes millioner af kroner og arbejdstimer på at etablere elektroniske udgaver og mere generelt på at overflytte videnskabelig information til digitale lagringsmedier.

Der findes forskellige forslag til, hvad man som udgiver kan gøre for at sikre sin elektroniske udgaves levetid, heraf nogle meget tekniske. Kun tre skal strejfses her. Én mulighed er at indrette sin udgave med en delt filstruktur, hvor teksten og kodemærkerne holdes adskilt, dvs. opbevares i hver sin datafil og kun kombineres virtuelt, i et 'perspektiv', i det øjeblik udgaven skal bruges. Man taler på engelsk om *standoff-markup*, på dansk kunne man sige separat mærkning. Udgavens tekstfiler vil på den måde være uafhængige af SGML og XML og vil kunne bevares i en relativt uberørt tilstand, mens problemet med opdatering af udga-

¹⁴ Jf. Roland Reuß: "Die Editionsphilologie und das gedruckte Buch. Zur Problemlage der digitalen Edition im Spannungsfeld von Philologie, Ökonomie und technokratischen Anmaßungen", *Text. Kritische Beiträge* 12 (Frankfurt a.M. & Basel 2008), s. 1-10; s. 3 f.

ven i forhold til fremtidige kodesprog eller nye versioner af kodeske-maerne kan begrænses til de filer, der bærer mærkningen.

En anden anbefaling går ud på at skelne mellem de centrale og de perifere dele af udgaven og sikre de centrale den størst mulige uafhængighed. Som centrale dele gælder tre:

- udgavens data (råmateriale som tekster, billeder, lydfiler m.v.),
- udgavens metadata (koder og dokumentation af udgavens praksis) og
- udgavens hyperlinks (hvad enten interne eller eksterne).

Som perifere dele gælder to:

- det programmel, der bruges til at skabe og publicere udgaven, og
- den grænseflade, hvorigennem brugerne får adgang til den.

I det omfang man kan separere de centrale dele fra de perifere, undgår man, at en forældelse af de perifere dele rammer udgavens kerne.¹⁵

En tredje mulighed – som på ingen måde udelukker de to første – er imidlertid den simple at skabe en hybridudgave. I det omfang, det er muligt, må udgavens ‘intellektuelle kapital’ – tekster, apparat, kommentarer og billeder – bevares i bogens åbne, stabile og let arkiverbare medium, samtidig med at den gøres tilgængelig for studium i computerens fleksible, dynamiske miljø. Hvis den digitale version af udgaven forældes, er i det mindste væsentlige dele sikret for kommende århundreder. Samtidig betyder denne disposition, at de funktioner, som elektroniske medier ikke er velegnede redskaber for, kan udøves i deres eget medium. Det gælder først og fremmest den fordybende læsning og portabiliteten til alle miljøer (også dem uden strøm).

Hybridudgaven er ikke en option, som løser alle problemer. Der vil være et vist overlap mellem de dele af udgaven, som er “intellektuel kapital” af høj værdi, og de dele, som bedst eller alene kan udfoldes i det elektroniske medium. Det gælder mest oplagt det fulde synoptiske variantapparat, som er af stor værdi for forskningen og meget dyrt at etab-

¹⁵ Jf. Marilyn Deegan: “Collection and Preservation of an Electronic Edition”, s. 365 f. Desuden Espen S. Ore: “Elektronisk publicering: forskellige udgaveformer og forholdet til grunntekst(er) og endelig(e) tekst(er)”, Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (red.): *Vid texternas vägskaal. Textkritiska uppsatser*; Stockholm 1999, s. 138-144; s. 142 (*Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer, Skrifter*, 1).

lere, men som ikke kan realiseres i bogmediet. Men hvad angår tekster, emendationsapparat, tekstkritiske kommentarer, manuskriptbeskrivelser og bibliografiske beskrivelser, sammenfattende redegørelser for tilblivelses- og receptionshistorie, indledninger og punktkommentarer – alt hvad vi kender fra en traditionel bogudgave af høj kvalitet – vil det også i fremtiden være en god idé at lade dem trykke.

